

Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ

TVORNICA ,DANICA' I NJEZINO RADNIŠTVO

1.

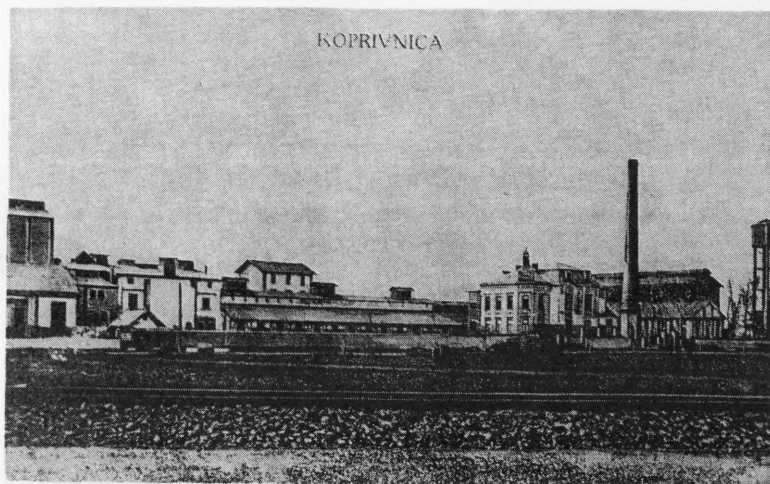
Kada se danas spomene »Danica«, većina to ime povezuje s ustaškim logorom za vrijeme drugog svjetskog rata. Malo je poznato, i sve više zaboravljano, da je tu početkom ovog stoljeća bila smještena najveća balkanska tvornica umjetnog gnojiva i sumporne kiseline i najveća i prva jugoslavenska tvornica šarafa. Da »Danica« nije postala žrtvom veoma krupnog kapitala i zakulisne političke igre, industrija Koprivnice imala bi danas posve drugu profilaci-

ju, te bi ovdje bio jaki industrijski centar ne samo prehrambene već i kemijske i metaloprerađivačke industrije. No da počnemo ispočetka ...

2.

»Danica d. d. za kemičke proizvode« bila je najveće mađarsko akcionarsko društvo na području Balkana. G. 1893. društvo je podiglo prvu balkansku rafineriju kod Bosanskog Broda i raspolagalo je dioničkom glavnicom od tri milijuna kruna.¹ Početkom ovog stoljeća

dioničari su odlučili podignuti i tvornicu superfosfata i sumporne kiseline. U potrazi za najpovoljnijom lokacijom pomišljalo se je u prvo vrijeme na Karlovac ili Zagreb. Međutim gradska zastupstva tih gradova nisu odobrila niti podržala podizanje tvornice ove vrsti na njihovom teritoriju, bojeći se zagađivanja zraka.² Vjerojatno preko dra Ljudevita Schwarzara, koji je do 1906. bio unionistički zastupnik Koprivnice u Hrvatskom saboru, počela je »Danica« pregovarati sa zastupstvom Koprivnice o smještaju ke-

mijske tvornice na njenom terenu.³ Gradsko zastupstvo je ponudilo izvanredno povoljne uvjete. Pored 15 rali besplatnog zemljišta na cesti prema Legradu kraj željezničke pruge za Mađarsku, grad je nudio i dva milijuna komada cigle i crijeva, 20-godišnji oprost od plaćanja općinskog poreza, zahtijeva-

jući kao protuuslugu korištenje usluga domaćih koprivničkih obrtnika, nabavu prehrambenih artikala u Koprivnici i zapošljavanje 150-200 domaćih radnika, kao i ulaganje kapitala od najmanje milijun kruna.⁴ To je bilo presudno za lociranje nove tvornice, od koje su obje ugovorne strane očeki-

vale velike koristi. (Na ugovoru su potpisani od strane tvornice direktor Eduard Landauer i Adolf Schwarz, a od koprivničke općine gradonačelnik Josip Vargović, dr Slavko Wolf i Josip Novčić, gradski zastupnici). I doista! U rekordnom roku dovršena je gradnja tvornice i već 1908. isporučene su

prve količine superfosfata tržištu, a 1910. proradio je i pogon za proizvodnju sumporne kiseline. Budući da je »Danica« bila primljena u kartel austro-ugarskih tvornica superfosfata, kroz nekoliko godina utvrđeno je i tržište za proizvode koprivničke Danice, a to su bili uglavnom veleposjedi južne Ma-

đarske, na čijem je području prodavano godišnje oko sedam tisuća vagona umjetnog gnojiva.

Zbog nemogućnosti nabave sirovih fosfata iz Južne Amerike i Afrike, proizvodnja superfosfata je za vrijeme prvog svjetskog rata gotovo posve obustavljena (1916-1919). Ipak koprivni-

Dio radništva Prve jugoslavenske tvornice šarafa d. d., koja je radila u okviru »Danice d. d.« (snimljeno tridesetih godina ovog stoljeća)

Panoramski pogled na tvorničke zgrade »Danice d. d.« u Koprivnici tridesetih godina

čka »Danica« radi i za vrijeme rata za potrebe vojnog erara i pod vodstvom vojne uprave, proizvedeći koncentraciju sumporne kiseline, a od 1916. i bakarnu galicu.⁵ Ona se je čak i proširila zahvaljujući izvanredno vještom poslovnom čovjeku Adolfu Daničiću, koji je bio na njenom čelu.⁶ Kupljena je, naime, tvornica sumporne kiseline i superfosfata Johann Heilinger & Co. A. G. u Deutsch Wagramu, a 1917. i Stabilimento Prodotti Chimici na Rijeci, te je Danica tako indirektno osvojila i austrijsko i istarsko područje.

Raspalom Austro-ugarske monarhije »Danica« je bila osjetljivo pogođena, jer je kao poduzeće stranog kapitala od strane Narodnog vijeća u Zagrebu odmah stavljena pod sekvestar, i u njoj je postavljen komesar. Nakon stvaranja Kraljevine SHS vlada u Beogradu također je odmah povela brigu o firmi i imenovala upravu od tri osobe. Tek angažiranjem Daničića, koji se je u ožujku 1919. vratio iz Rumunjske — gdje je sudjelovao u Odboru za produkciju sirovog i mineralnog ulja — u Zagreb, sekvestar je skinut, a poduzeće 1920. pomoću domaćih novčanih zavoda nacionalizirano i firma prenijeta iz Budimpešte u Zagreb.⁷ Sada je trebalo proizvodnju prilagoditi novim prilikama i smanjenom tržišnom prostoru, jer je Mađarska — dotadanji glavni kupac — zaštitila svoje tvornice superfosfata visokim zaštitnim carinama, eliminiirajući na taj način iz konkurencije koprivničku »Danicu«. Veleposjednici na području Hrvatske, stavljeni pod udar agrarne reforme, također su prestali nabavljati gnojivo, a seljaci su zbog nedostatka investicijskih sredstava i agrarne prenaseljenosti imali veoma nisku tehnologiju obrade tla.

U takovoj situaciji Daničić iskorištava tvorničke uređaje i prostorije otvaranjem novih pogona. Tako je 1920. uređena naprava za *sušenje kukuruza* i počele su se proizvoditi *željeznooksidne boje*, a glavnicu se povisuje od šest na dvanaest milijuna dinara.⁸ G. 1921. podignuta je tvornica *oksigena*, a od 1923. ponovno je proradila i tvornica sumporne kiseline i umjetnog gnojiva na Rijeci, kao i 1926. u Deutsch Wagramu. Nakon požara tvornice *sumporne kiseline* 1922. u Koprivnici nanovo je podignuta na istom mjestu nova tvornica tokom 1923. i 1924. godine, a od 1922. radila je i *Prva jugoslavenska tvornica šarafa d. d.* u Koprivnici; ona je pokrivala potrebe željeznica za ovom, do tada uvoženom robom.

Poduzeće provodi maksimalnu racionalizaciju proizvodnje... G. 1926. »Danica« prodaje rafineriju u Bosanskom Brodu Standard Oil Companiji, čime je dovršen proces podjele Jugoslavije između engleskih i američkih petrolejskih kompanija, koje su imale u rukama i svu sirovu naftu. Djelovanje »Danice« ograničeno je nakon ove prodaje na pogone u Koprivnici, te Rijeci i Wagramu, i usprkos otežanoj prodaji vještačkog gnojiva posluje tako povoljno da povišava 1927. god. glavnicu na 24000000 dinara, uvrstivši se tako među najveća jugoslavenska poduzeća i dostigavši najviši zenit baš uoči Daničićeve smrti (7. XII 1929).⁹

Nakon toga počinje pomalo osipanje firme... O likvidaciji tvornice šarafa počelo se govoriti još 1929. god., jer su uslijed skupeće željeza produkcijski troškovi bili veći nego kod analognih tvornica u Austriji. Međutim i nakon provedene racionalizacije, koja nije uključila i povećanje radničkih zarada i ostručenje radnika, proiz-

vodnja se nije znatnije povećala, i dioničari »Danice« su objeručke prihvatili ponudu bečke firme Brevillier et Co. i A. Urban i sinovi i 20. VII 1931. prodali tvornicu šarafa.¹⁰ Ovom prodajom jugoslavenske tvornice šarafa riješile su se opasnog takmaca, jer je koprivnička tvornica obustavila rad, a dio postrojenja preseljen u novosadsku Tvornicu šarafa.¹¹

Ovom prodajom nanasena je koprivničkoj privredi i njenom stanovništvu nenadoknadiva šteta. Da je prebrodila kraću krizu 1931. godine, koprivnička tvornica imala bi osigurane plasmane svoje robe sve do drugog svjetskog rata, jer se roba ove vrsti mnogo tražila na jugoslavenskom tržištu zbog izgradnje željezničkih pruga. Povoljnu konjunkturu metaloprerađivačke industrije potvrđuje i podatak da je krajem 1935. god. u Zenici proradila moderna tvornica eksera i žica veoma velikog kapaciteta.

Sada je u Koprivnici ostala samo tvornica umjetnog gnojiva i sumporne kiseline. Međutim i njezina je sudbina bila zapečaćena, a kriza je započela s početkom agrarne krize i sve većim zaduživanjem seljaka poslije 1926. god. Kako bi se koordinirao rad postojećih tvornica i organizirala prodaja umjetnog gnojiva, osnovana je početkom 1926. god. u Zagrebu prodajna organizacija *Fosfat d. d.* Nakon 1929. god. ova je organizacija počela poslovati sve više u korist subotičke *Zorke*, koja počinje pomalo istiskivati proizvode »Danice« i s njenih tradicionalnih tržišnih prostora. U »Danici« se sve više gomilaju zalihe robe, i to je registriralo novčano tržište, koje je samo u vremenu od veljače do srpnja 1929. zabilježilo pad dionica »Danice« od 160 na 166 dinara.¹² Međutim sve do smrti Adol-

fa Daničića i S. D. Aleksandera krajem 1929. god. »Danica« gubitak na umjetnom gnojivu nadoknađuje drugim proizvodima. Nakon 1929. god. agrarnoj krizi pridružuje se i industrijska kriza, te opada sveukupna potrošnja kemijskih proizvoda »Danice«. Uzalud velika reklama... Radi se pretežno za skladišta, a potrošnja umjetnog gnojiva se tih godina prepolovljuje. Krajem 1933. god. zalihe Danice procijenjene su na 6500000 dinara, te se posluje kapitalom banaka i kreditom, jer su obrtna sredstva bila zamrznuta.¹³ Velik dio dobiti tih godina odlazi na plaćanje bankovnih kamata, a dividende se ne isplaćuju. Prodaja Tvornice šarafa samo je odložila likvidaciju kemijske tvornice, jer glavni dioničar dr. Miroslav Daničić nije imao trgovačkog duha ni privrednih sposobnosti svog oca i nije znao prebroditi kriznu situaciju, niti se prilagoditi novim prilikama, koje su bile okarakterizirane državnim intervencionizmom u privredi. Polovinom 1934. god. likvidirala je prodajna organizacija Fosfat i »Danicu« istiskujući snažniji konkurenti pomagani od državnih organa, te se i tada prodaje veoma malo.¹⁴ Uslijed slabe prodaje »Danica« je 1934. god. imala gubitak od 975872 dinara, što je s gubicima ranijih godina činilo svotu od 1624457 dinara.¹⁵ Postalo je očito da se nešto mora poduzeti, ili sanirati ili likvidirati...

Država se odlučila za ovo drugo. Smatrajući da treba udaljiti od granice tvornice vojnog značenja — koju tezu je dugo godina zastupao inspektor Ministarstva trgovine i industrije Milivoje M. Savić — predsjednik vlade dr. Milan Stojadinović dao je poticaj da tvornica umjetnog gnojiva »Zorka« iz Subotice podigne veliku kemij-

sku tvornicu u Šapcu, koja će pokrivati potrebe čitave države za umjetnim gnojivima.¹⁶ Kako bi se osiguralo tržište ovoj novoj tvornici, trebalo je obustaviti proizvodnju »Danice«, te je to i učinjeno 1. VII 1937., kada Danica ugovorom obustavlja proizvodnju na deset godina, a dr. Daničić dobiva veliku odštetu, koja mu omogućava lagodan život u luksuznim ljetovalištima bez rada.

Od tada »Danica« u Koprivnici predstavlja samo ime na papiru, a »Zorka« u Šapcu s glavnicom od 25000000 dinara i »Hrastnik« u Sloveniji postaju glavni proizvođači umjetnog gnojiva i sumporne kiseline u Jugoslaviji.¹⁷ U listopadu 1937. god. »Danica« je smanjila glavnice na devet milijuna dinara, što znači da je od 1929. do 1937. vrijednost poduzeća umanjena za trinaest milijuna dinara.

Tiho umiranje »Danice« nastavilo se je sve do drugog svjetskog rata. Tu i tamo izvezao bi se koji vagon superfosfata sa skladišta u Tursku i Bugarsku, demonтирао koji stroj, a bilanse su i dalje pokazivale gubitke, jer prodaja nije mogla podmiriti niti plaće čuvara i poslovođe ing. Franje Šimunovića. Zadnji zbor akcionara »Danice« bio je održan u Koprivnici 14. IX 1940. i on je očito pokazao da ova tvornica nema budućnosti.

3.

Opis privrednog razvoja »Danice« olakšat će nam da razumijemo kakav je bio položaj radnika i s kojim su faktorima morali radnici računati kada su se borili za poboljšanje svog ekonomskog položaja u tvornici.

Jedan od glavnih uzroka lociranja »Danice« kraj Koprivnice bio je: velika ponu-

da radne snage siromašnih seljaka. No njihovo prvo zaposlenje izvan poljoprivrede ličilo je na robijanje iz najtežih vremena prvobitne akumulacije kapitala u industrijskim zemljama. Izvanredno teške uslove rada u ovoj tvornici registrirala je i socijalistička štampa.¹⁸

Radno vrijeme započinjalo je u šest sati ujutro i završavalo se u šest sati navečer s jednosatnim odmorom oko podneva. Radilo se i nedjeljom. Ustvare, radno vrijeme je graničilo s granicom ljudske izdržljivosti, jer su radnici dolazili u tvornicu s udaljenosti do deset km, a zbog slabih saobraćajnih veza to je obično značilo višesatno dnevno pješčenje. Plaće su se kretale od 1,6 do tri krune na dan, a čitav prinos okružnoj blagajni za osiguranje naplaćivan je sve do 1912. god. od radnika, što je bilo protivno zakonodavstvu, koje je određivalo da polovinu prinosa plaća poslodavac. Mizernu zaradu smanjivala su i česta globljenja.

Uslovi rada bili su veoma teški, jer je temperatura kod peći iznosila 60-70°C, a rad s kiselinama i nezaštićenim strojevima dovodio je do čestih nesreća, često s letalnim ishodom. Gradska općina imala je pravo kontrole nad radom u tvornici, ali je ta kontrola bila obična formalnost i svodila se na zakusku u upravi tvornice. Prema riječima tajnika Općeg radničkog saveza za Hrvatsku i Slavoniju, Stjepana Turkovića, koji je 1912. god. pokušao sindikalno organizirati radništvo tvornice »Danica« »... izrabljivanje radništva provada se tu u tolikoj mjeri, da mu je teško u cijeloj zemlji naći para.«¹⁹

Međutim uprava je uspjela spriječiti sindikalno organiziranje radnika, otpustivši bravarskog radnika Mušnjaka, koji je među radni-

štvom propagirao sindikalnu organizaciju. Došlo je do »uzbuđenog gibanja radništva« i do nekoliko sastanaka u Peterancu, ali se na tome i završilo jer su se radnici bojali otpusta. Nakon toga uprava je počela radnicima dijeliti Šarafov kršćansko-socijalni »Podravski kalendar«, nastojeći radničku buntovnost smiriti frazama o miru i ljudskoj patnji na ovom svijetu.

Međutim, vrijeme se nije moglo zaustaviti. Prvi svjetski rat s oktobarskom revolucijom, a onda i revolucija u blizoj Mađarskoj revolucionirali su siromašno stanovništvo Hrvatskog zagorja, Međimurja i Podravine. U Koprivnici javlja se socijalistička, a onda i komunistička struja i na općinskim izborima u proljeće 1920. god. izabrano je u gradsko koprivničko zastupstvo nekoliko komunista.²⁰ U to vrijeme pripremao se i generalni štrajk svih radnika u Koprivnici. Na čelu tog pokreta stajalo je radništvo »Danice«, koje je nakon 1917. god. — kada su sindikati ponovno dozvoljeni — bilo organizirano u Općem radničkom savezu, videći da se samo organiziranom borbom može oduprijeti pretjeranoj eksploataciji. U veljači 1920. god. radništvo »Danice« je postavilo upravi zahtjev za povišicu zarade od 130%, jer nadnice od šest do osam kruna nisu pokrivala ni najminimalnije životne potrebe. Ne htijući prihvatiti ponudu tvornice koja im je davala povišicu od 50%, radnici su 26. II 1920. stupili u štrajk, ali uplašeni prijetnjom zatvaranja tvornice, već 28. II prestaju štrajkovati i prihvaćaju ponudu uprave.²¹

Zbog neuspjeha u ovoj borbi, Opći radnički savez je pomalo gubio svoje članove među radništvom »Danice«, utoliko više što se je vodstvo ovih sindikata —

sklono kompromisima s državom i poslodavcima — pokazalo nesposobnim da vodi akcije većeg stila. Pored toga i zahuktala proizvodnja u Danici i cjelodnevni rad nije omogućavala radnicima-seljacima da se bave sindikalnim radom. Izgleda da se nakon Obznane i Zakona o zaštiti države gubi svaki trag djelovanja ovih sindikata na »Danici«.

Tek s otvaranjem pogona Prve jugoslavenske tvornice šarafa d. d., u kojem je pogonu radilo i pravo kvalificirano radništvo industrijskog tipa, ponovno se pokrenulo pitanje radničke organizacije.²² Na sastanku radnika u gostionici Fišer 3. XII 1922. izabran je mjesni sindikalni odbor revolucionarnih sindikata, u kojem su dominantnu ulogu igrali komunisti. Na ovom sastanku se mnogo govorilo o »Danici«, koja krši Zakon o zaštiti radnika. Tako npr., iako se je prilikom osnutka »Danice« uprava obavezala da će zapošljavati domaću radnu snagu, podrazumijevajući pod tim vjerojatno i uobičajene nadnice, dioničari ostvaruju ogromne profite na razlikama između prave i isplaćivane cijene rada, plaćajući znatno bolje strane radnike (Austrijance i Mađare). Ovaj odnos govori da je strani kapital na »Danici« — uprkos prividnoj nacionalizaciji — i dalje bio dominantna snaga u tvornici, koja favorizira stranu radnu snagu iz zemlje kapitala.

Radnička organizacija stvorena 1922. god. bila je očigledno rasturena od koprivničke policije, koja je gušila u samom zametku svaki pokušaj sindikalnog rada među radnicima, opravdavajući to položajem Koprivnice kao pograničnog mjesta.

Polovinom 1923. god. pokušao je Savez radnika metalne industrije i obrta Jugo-

slavije osnovati podružnicu u Koprivnici, ali je i taj pokušaj propao iz gore navedenih razloga, i iako bi prema mišljenju poznatog komuniste Ivana Krndelja Koprivnica zbog velikog broja radništva mogla biti »jedna od kula svijesne borbe radničke klase«,²³ u Koprivnici ne postoji dugotrajnija sindikalna organizacija sve do 1927. godine. Na ovu činjenicu svratila je pažnju napredna radnička štampa onog vremena, i iz 1924. god. imademo nekoliko napisa iz kojih možemo rekonstruirati položaj radnika u Koprivnici, a posebice u »Danici«, koja u to vrijeme već zapošljava oko tri stotine radnika. Vidimo da je radno vrijeme bilo 10-16 sati dnevno uz minimalnu naplatu prekovremenog rada (iznad 10 sati). Sigurnost rada u tvornici bila je minimalna i uslijed eksplozije kotlova i djelovanja sumporne kiseline nesreće su bile česte. U tvornici šarafa zapošljavani su pak uglavnom maloljetni radnici i djeca, koji su radili kraj otvorenih užarenih peći u dimu i plinovima od koksata, te su i ovdje nesreće na radu ametice kosile radničke živote, a to se odražavalo i kroz visok postotak tuberkuloznih radnika. Zareda su bile toliko niske da nisu pokrivala ni osnovne troškove života, te su se radnici dobrim dijelom prehranjivali urodom sa svojih malenih seoskih posjeda. Od 250 radnika u »Danici« primalo je satnicu od 2,5 do 5,25 dinara samo 35 kvalificiranih radnika, dok su svi ostali radnici-seljaci primali samo 1,5 do maksimalno tri dinara na sat. Postupak uprave tvornice prema radnicima bio je također grub, te je, npr., uprava dala zatvoriti nekoliko radnika zbog kvara nekih strojeva, koji su se vjerojatno pokvarili zbog loše konstrukcije i istrošenosti.²⁴

Prva jugoslavenska tvornica šarafa d. d.

SREDIŠNJICA, ZAGREB
MAŽURANIČEV TRG 4
TVORNICA u KOPRIVNICI

Brojavni naslov: Jugošarafa Zagreb
Račun kod Pošt. čsk. urada broj 34.689
Telefon inter. Zagreb 3243, 3244 i 3213
Telefon skladišta Zagreb broj 3242.

INSTITUT
Z. VOSTUJ. RAD. P. M. L.
ZAGREB

PROIZVADJA:
ŠARAFE. (vijke) MATICE, ZAR
NICE. PODLOŽNE PLOČICE
ČAVLE ZA TRACNICE ITD.

Koprivnica dne 2. maja 1930.

Gospodin

V I K T O R P O J E

Koprivnica.

Budući, da ste već u više navrata neopravdano iz posla izostao
i tako isto i na 1. o. m. j. bez da ste dopust zatražio, te budući da je
kroz taj Vaš izostatak trpio tvornički pogon zbog pomanjkanja alata
kojega Vi izradjujete, prisiljeni smo Vam toga radi službu otkazati
sa istupom za 14 dana računajući od dana t. j. 2. maja 1930.

Faksimil otkaza Viktoru
Poje iz Koprivnice od 2. V
1930. godine

Budući da je javnosti svra-
ćena pažnja na prilike u
tvornici, morala je Radnička
komora u Zagrebu krajem
1926. god. poduzeti određene
mjere za sanaciju stanja u
»Danici«. Te su intervencije
bile veoma skromne, što je
i razumljivo, jer je Radnička
komora bila u rukama soci-
jal-demokrata, koji su nasto-
jali na miran način i bez ve-
ćih trzavica pomiriti klasne
suprotnosti. No i te pokuša-
je uprava tvornice prima

veoma netrpeljivo, te prijeti
još 1926. god., da će »... u
slučaju, ako nam se sa koje
strane prave teškoće, biti
primorani obustaviti čitav
pogon i otpustiti cjelokupno
kod nas namješteno radni-
štvo, jer je posao tako nezna-
tan.«²⁵ Radnička komora
odustala je od svojih prijed-
loga, te radnici — razočara-
ni radom ove ustanove koja
je osnovana u cilju zaštite
njihovih prava — počinju
pokazivati sve veću sklonost

za Nezavisne sindikate, koji malo pomalo osvajaju u tvornici sve čvršće pozicije, stvarajući tako osnovu na kojoj su izrastale snage koje su uzele učešće u izbornim borbama za radničke povjerenike 1928. god. na čelu s Josipom Brozom.²⁶

Treba istaći da navodi uprave »o neznatnom poslu« nisu odgovarali istini i da je upravo u to vrijeme »Danica« bila na vrhuncu svog poslovanja, zapošljavajući preko 400 radnika i ostvarivši u poslovnoj godini 1926/27. dobitak od 1664261 dinar.²⁷

Borba za povišenje mizernih zarada vodila se je sve do kraja 1928. god., kako preko Nezavisnih sindikata (tražili povišicu od 50%), tako i preko skromnijeg Saveza metalških radnika Jugoslavije, koji se nalazio u okviru URSSJ-a, sklonog reformizmu (tražili 15%). Međutim uprava odgovara protuudarom, najavivši redukciju dotadanih akordnih cjenika, te su radnici bili zadovoljni što su im ostale i dotadanje zarade.²⁸ Ukinuće mandata radničkih povjerenika s liste Nezavisnih sindikata, a onda i šestojanuarska diktatura svakako su također djelovali na pogoršanje položaja radnika u »Danici«, utoliko više što i politika reformističkog Saveza metalških radnika Jugoslavije, koji još uvijek nema prokomunističku orijentaciju, doživljava slom, iako djeluje bez konkurentskih i zakonom zabranjenih Nezavisnih sindikata. Naime, upravi »Danice« je sada počeo smetati bilo kakav sindikat i ona počinje sistematski progoniti i radničke povjerenike Saveza metalških radnika Jugoslavije, koji su po mišljenju uprave završili svoju ulogu borbom protiv Nezavisnih sindikata. Bez obzira na radničko zakonodavstvo uprava se počinje ponašati

autokratski i produžuje radno vrijeme u tvornici šarafa na deset sati, a kada se radnički povjerenik Viktor Poje, kovinotokar, i funkcioner podružnice Saveza metalških radnika Jugoslavije u Koprivnici obratio na Radničku komoru tražeći zaštitu, uprava ga u ožujku otpušta s rada.²⁹ Na intervenciju Radničke komore Poje je bio primljen natrag na posao, ali je očito uprava tvornice već stvorila odluku da likvidira radničku organizaciju, ma i po cijenu likvidacije tvornice šarafa.

Uprava tvornice uzela je sada drugu taktiku, te optužuje radnike tvornice šarafa zbog niske proizvodnosti i pasivne rezistencije kao uzroku niskog profita ove tvornice. Ustvari, proizvodnost ove prve jugoslavenske tvornice čavala doista je bila malena, ali njegove uzroke nije trebalo tražiti u ponašanju radnika. Naime, zbog izvanredno niskih zarada postojala je veoma velika fluktucija radnika, a i kvalificiranih radnika bilo je neobično malo s obzirom na kapacitet tvornice. Bez ikakvih ulaganja u poboljšanje kvalifikacione strukture radnika i bez ikakve brige o radnicima uprava je željela ostvariti visoke zarade isključivo na niskim plaćama, što ipak nije bilo moguće, jer su radnici svjesni svojih primanja ulagali mali napor u ovaj nesiguran i slabo plaćeni posao.³⁰ Zbog toga je propao i pokušaj uprave da pomoću petorice specijaliziranih stranih radnika podigne efektivnost rada. Radnicima je bio predložen novi akordni cjenik, prema kojem bi zarade bile reducirane za polovinu. Pokušaj ovakve racionalizacije radnici su najenergičnije odbili u proljeće 1929. god., te su zahvaljujući zalaganju Radničke komore ipak zadržane stare satne plaće, bar tako dugo dok se

ne utvrdi mogućnost maksimalne produkcije na svakom stroju.³¹

Ali uprava tvornice — koristeći nestašicu narudžbi za tvornicu čavala — otpušta velik dio radnika, a Poju preko veza optužuje kod upravnih vlasti kao komunistu i stavlja pod policijsku prismotru. Kada je ponovno stigla narudžba od Ministarstva saobraćaja, i zaposleni su ranije otpušteni radnici, oni su izgubili buntovnost i u strahu od bijelog terora i otpusta pristaju na sniženje akordnog cjenika za 20%.³² Poje je ponovno otpušten iz tvornice (*slika 1*), pri čemu je pravi razlog njegovog otpusta prikrivan od uprave. Poje je, naime, podnio u proljeće 1930. god. prijavu Inspekciji rada i Radničkoj komori o kršenju radničkog zakonodavstva u tvornici šarafa i čavala (predugo radno vrijeme bazirano na akordnom radu, prevelik broj maloljetnih radnika po postojećim propisima, slaba higijenska zaštita i dr.). Na temelju te prijave proveden je 13. V 1930. u tvornici komisijski

pregled i potvrđene sve prijavljene nepravilnosti, a ustanovljene su i nove.³³ Na ponovnu intervenciju Radničke komore Poje je ponovno primljen na posao, ali je Radnička komora kao ustupak šutke prešla preko činjenice da radnici nemaju uvid u svoje zarade i da se ponovno reduciraju vrijednosti akordnog cjenika.³⁴

Sporazumijevanje Radničke komore s upravom tvornice iza leđa radnika nisu odobrivali radnici, što su očito, tragovi nekadašnjeg djelovanja Nezavisnih sindikata. Zbog toga radnici »Danice« nisu imali povjerenja ni u Savez metalških radnika Jugoslavije, te izaslanik tog Saveza Adolf Kunčić, vrbujući radnike za organizaciju, izjavljuje da je to zaista »vrlo težak materijal za organizaciju« i da je usprkos novčanoj pomoći Saveza, a i Radničke komore, odaziv radnika veoma slab.³⁵ Na udaru radnika, a i uprave, nitko — izuzev Poje — ni neće biti radnički povjerenik. Đuro Besek, koji je jedno kraće vrijeme zamjenjivao Poju na dužnosti radničkog povjerenika, bio je otpušten iz tvornice i odbio je intervenciju Radničke komore u Zagrebu, jer i onako »... ne bi mogao izdržati daljnje šikanizacije«, te moli da mu Savez metalških radnika pomogne naći drugo zaposlenje izvan Koprivnice.³⁶

Poje je ponovno izabran za radničkog povjerenika u tvornici šarafa i početkom 1931. god. Izbori su provedeni po skraćenom postupku, jer izuzev liste Saveza metalških radnika Jugoslavije i nije bilo drugih protukandidata. U to vrijeme zaposleno je u »Danici« ukupno oko 200 radnika.³⁷ No to je već i vrijeme agonije tvornice šarafa, te se broj radnika postepeno smanjuje, a vrše se i abmontaže pojedinih strojeva, pri čemu je strada-

lo nekoliko radnika zbog trulosti greda.³⁸ I u ovim zadnjim trzajima uprava tvornice nastoji oštetiti radnike, te isplaćuje samo 8-dnevni, a ne 14-dnevni otkazni rok, kako je bilo utvrđeno radnim redom tvornice šarafa.³⁹ Reagiranjem Poja na ova zakidanja izazvalo je ponovno njegovo otpuštanje.

Prestankom rada Tvornice šarafa u Koprivnici ostalo je bez posla oko 120 stalnih radnika (sa sezonskim radnicima oko 200). Znatno su bili oštećeni i naučnici koji nisu do kraja izučili svoj zanat. Oslobođeni (postavljeni u pomoćnike) su bili oni koji su radili više od dvije godine u tvornici. Oni s manjim stažem jednostavno su izbačeni na cestu.⁴⁰ Tvornica je razočarala i do tada beneficirane strane radnike. Prilikom njihovog zapošljavanja tvornica je platila troškove njihovog doseljavanja u Koprivnicu. Sada ih je ostavila i bez zaposlenja i bez preseljenja, te su mnogi utrošili gotovo čitavu svoju ušteđevinu na preseljenje u drugo mjesto, gdje su našli posao.⁴¹ Svi sindikalno organizirani radnici metalske struke također napuštaju Koprivnicu. Viktor Poje je našao posao u Zagrebu, podnijevši ostavku kao izvještatelj Radničke komore za Koprivnicu, te su nakon njegovog odlaska izostali i izvještaji o položaju radničke klase u Koprivnici.⁴²

Uprava »Danice« ima pak u tvornici ponovno sindikalno neorganizirano — i klasnoj eksploataciji neotporno — radništvo prve generacije, odnosno radnike-seljake. Ovi radnici i smatraju rad u tvornici dopunskim prihodom, te ih ne smeta sezonski karakter posla u tvornici umjetnih gnojiva, niti privremeno obustavljanje proizvodnje krajem 1932. god. Godine 1933. tvornica je ponovno počela s proizvodnjom,

ali sa znatno manjim kapacitetom. Usprkos niskim nadnicama tvornica radi u tom vremenu s gubitkom, jer je organizacija tržišta slaba, te opada i potražnja za proizvodima »Danice«.

Godine 1936. radništvo se je organiziralo u Hrvatskom radničkom savezu, kao radničkoj organizaciji Hrvatske seljačke stranke, i na konstituirajućoj skupštini 1. IX 1936. stotinu zaposlenih radnika i radnica tvornice »Danica« predložilo je za radničke povjerenike Pavla Gregurinu, Mirka Granželića, Josipa Strmečko i Pavla Gerencera.⁴³ Uskoro nakon toga vodio se u »Danici« pokret za povišicu nadnica i za zaključenje kolektivnog ugovora, a namjeri uprave da otpusti dugogodišnje bolje plaćene radnike i - jasno - sindikalno organizirane i zaposli neotporno maloljetnu radnu snagu, radnici su se suprotstavili protesnim štrajkom.⁴⁴ Videći da i »Danicino« radništvo započinje ponovno borbu za poboljšanje radnih i plaćevnih uvjeta, uprava 1. VII 1937. otpušta cijelo radništvo bez ikakve otpremnine, mirovine, pa čak i izgleda na zaposlenje u budućnosti.⁴⁵ Ovim aktom nestalo je radništva u kemijskoj tvornici »Danica«, a nekoliko čuvara poput aveti obilaze napuštene i propadanju izložene zgrade, koje će za vrijeme drugog svjetskog rata poslužiti kao logor. Kada je prokomunistička sindikalna organizacija URSSJ pokušala u studenom 1938. osnovati u Koprivnici *Mjesni međustrukovni odbor*, nije našla brojniju radničku klasu ni u jednoj tvornici, jer je u međuvremenu prestala raditi i koprivnička tvornica ulja, te je struktura radništva imala sve do drugog svjetskog rata zanatsko obilježje, a ono nije bilo pogodno za intenzivnu revolucionarnu obradu.

BILJESKE

¹ M. Despot, Pokušaj kronologije manufakturnih i ovećih industrijskih poduzeća na teritoriju SR Hrvatske od 1900 do 1918, Zagreb 1968, 114/5. rukopis.

² Osmrtnica Adolfa Daničića.

³ Revija Zagreb, 1939, 270.

⁴ V. poblizje: D. Feletar, Podravina, Koprivnica 1973, 153.

⁵ U tvornici je postavljen K. u K. militärischer Leiter der »Danica«, (Historijski arhiv u Zagrebu, fond Gradskog poglavarstva, 49928/1918).

⁶ Adolf Daničić rođen je 17. II 1861. u Zagrebu. Kao sin uglednog liječnika studirao je na Trgovačkoj akademiji u Grazu, a onda je radio kod Gradske štedionice u Križevcima i kod Ugarske opće kreditne banke u Budimpešti. Od 1904. bio je komercijalni ravnatelj rafinerije u Slavonskom Brodu, a onda i glavni dioničar čitave »Danice«, kreirajući njenu politiku. Lokacija »Danice« u Koprivnici usvojena je vjerojatno od dioničara njegovom preporukom. (Iz osmrtnice A. Daničića)

⁷ Znatnu ulogu kod nacionalizacije imao je poznati zagrebački industrijalac S. D. Aleksander.

⁸ Riječ, 17. VII 1920.

⁹ Datum Daničićeve smrti u radu M. Kolar Dimitrijević »Sindikalno-politička aktivnost Josipa Broza u Koprivnici 1928. godine«, Podravski zbornik, I. 20. nije točan.

¹⁰ Austrijsku robu zastupao je u Jugoslaviji Jugoslavenski Burko a. d., koji je 1925. nakon uvođenja zaštitnih carina osnovao Novosadsku tvornicu šrafova. (Narodno blagostanje, 18. VII 1931, 460. i Privredna revija, 1931, 504).

¹¹ Niti četiri mjeseca nakon ove prodaje osnovan je u Zagrebu kartel šrafove robe pod nazivom Novi Kromar, u koji su pored novosadske ušle mariborska i kropska tvornica šrafova. V. poblizje: Đ. Gal, Karteli eksera. Žičane robe, lanaca, bodljikave žice i linaca u bivšoj Jugoslaviji, Zbornik Matice srpske za društvene nauke, 1966, 43, 35-61; Narodno blagostanje, 7. XI 1931, 708; Analiza bilansa, 1931, 221.

¹² Narodno blagostanje, 1929. izvještaji Burze.

¹³ Arhiv Jugoslavije, fond Ministarstva trgovine i industrije, dosije »Danice«.

¹⁴ I Fosfat u likvidaciju, Narodno blagostanje, 28. VII 1934, 492.

¹⁵ Arhiv Jugoslavije, n. izvor.

¹⁶ Prilikom otvorenja tvornice u Šapcu 8. XI 1938. Milan Stojadinović je u zdravici naglasio da je ne samo izbor mjesta već i inicijativa potekla od nje, te je očito čitava ova akcija provedena uz pomoć srpske buržoazije na vlasti (Narodno blagostanje, 12. XI 1938, 725).

¹⁷ Analiza bilansa, 1940, 95.

¹⁸ Radnička borba, 23. XI 1911, 25. I 1912, 1. II 1912, 15. II 1912.

¹⁹ Isto, 1. II 1912.

²⁰ Komunistički mandati su poništeni jer su komunisti položili prisegu uz ogradu (Nova istina, 18. VI 1920). Nakon toga osniva se u Koprivnici Jugoslavenska društvena (socijalna) stranka, koja zbog svog unitarističkog stava nije dobila veći zamah (Novo doba, 3. IV 1920).

²¹ Iz jedne frankovačke kule. Dopis iz Koprivnice, Nova istina, 6. II 1920: Arhiv Jugoslavije u Beogradu, fond Ministarstva trgovine i industrije, kut. 1007, ied. 1892 — spis br. 1588/29. II 1920. i 1512/1920.

²² Radnički pokret u Koprivnici, Radnička štampa, 9. XII 1922. Ovu je skupštinu otvorio Ž. Mara, a položaj radničke klase opisao je Antolić. Iz izvještaja je vidljivo da strani radnici primaju 100 kruna dnevno, besplatan stan, hranu i 2000 kruna provizije prilikom dolaska u »Danicu«, a domaći radnici samo 5 do 16 kruna na sat, bez ikakvih dodataka.

²³ Radnička štampa, 4. VIII 1923. Skupština je bila 1. VIII 1923. u gostionici Skrinjar (Kaniška ulica); Radnička borba, 3. IX 1925. iako nepotpisan, napis je očito Krndeljev.

²⁴ Plaće su se kretale od 1,5 do 2,5 dinara za nekvalificirane radnike (Organizirani radnik, 21. VIII 1924). O prilikama vidi i Radnička borba, 8. XI 1924. I ovaj je članak vjerojatno pisao I. Krndelj, koji je u to vrijeme dolazio u Koprivnicu radi osnivanja Mjesnog radničkog sindikalnog vijeća. U štampi se spominje i blagajnik M., koji je izbacivao radnike iz ureda (Organizirani radnik, 1. IV 1926);

²⁵ Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta u Zagrebu, fond Radničke komore (dalje: RK), 43/1-1554/1927.

²⁶ Vidi rad M. Kolar Dimitrijević, Sindikalno-politička aktivnost Josipa Broza u Koprivnici 1928. godine, Podravski zbornik, I, 1975, 19-33.

²⁷ Riječ, 13. V 1927.

²⁸ RK, 76/4-5842/26. VII 1928.

²⁹ RK, 101/2-465/16. I 1929 i 101/4-321, te 104/1-2118/22. III 1929.

³⁰ RK, 104/1-2118/22. III 1929. — izvjava Poje.

³¹ RK, 105/2-3409/18. V 1929.

³² RK, 101/4-854/1929, 129/3-745/7. II 1930, 130/1-1055/20. II 1930. i 171/2 — 7690/23. VIII 1929.

³³ RK, 137/4-6725 i 2594/8. V 1930.

³⁴ RK, 135/1-5002/4. IX 1930.

³⁵ Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, fond Saveza metalskih

radnika Jugoslavije, (dalje: SMRJ), kut. 6 — dopis Oblasnog odbora SMRJ 26. IX 1930. beogradskoj centrali i dopis podružnici u Koprivnici 8. X 1930.

³⁶ SMRJ, kut. 6 — dopis Oblasnog odbora SMRJ od 10. X 1930.

³⁷ RK, 160/1 — 1046/10. II 1931. i 161/3 — 1748.

³⁸ RK, 163/4 — 2863/4. IV 1931. Zadnji radnički povjerenici u tvornici šrafova bili su Viktor Poje, Megla Antun, Martin Dvorski i Agneza Forgač.

³⁹ RK, 162/1 — 2031/11. III 1931.

⁴⁰ RK, 164/1 — 3040/8. IV 1931.

⁴¹ RK, 165/1 — 3357/22. IV 1931. — molba Maksa Picha na njemačkom jeziku.

⁴² RK, 176/3 — 7593/5. X 1931.

⁴³ RK 438/1 — 9314/12. X 1936.

⁴⁴ Hrvatski radnik, 15. X 1936. i 15. I 1937.

⁴⁵ D. Ožegović, Tvornica Danica obustavila rad, Podravske novine, 28. VIII 1937.